

nimetlerden mahrum kalınması halinde sabırlı davranmaktır (*ez-Zerf'a*, s. 326-327). Râgıb el-İsfahânî'nin bu açıklamaları Gazzâlî tarafından *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'de hemen hemen aynen tekrar edilmiştir. Ancak Gazzâlî, başta tasavvuf olmak üzere döneminin zengin kültüründen yararlanarak ahlâkın diğer konularında olduğu gibi sabır konusunda da geniş bilgi vermiş, ince tahliller yapmıştır.

Kaynaklarda sabırla diğer faziletler arasındaki ilişki üzerinde de durulmuştur. Allah'ın isimlerinden birinin sabûr olduğu ve sabırla hilim (temkinli ve ağır başlı olma) arasında anlam yakınlığı bulunduğu belirtilir. Ancak hilimde sabırdan daha ileri bir tahammül ve hoşgörü mânâsı vardır. Hilim kavramının hoşgörü, af, sabır ve akıldan oluşan dört erdemi içerdiği belirtilir. Gazzâlî'nin bildirdiğine göre Süfyan es-Sevrî, Ebû Huzeyme el-Yerbûî ve Fudayl b. İyâz, bütün amellerin en faziletli-sinin öfkelenildiğinde hilim göstermek ve sıkıntılar karşısında sabırlı davranmak olduğunu söylemiştir (*İhyâ'*, III, 176). İbn Hazm'a göre hadislerde övülen "mudârâ" hilim ve sabırdan oluşur (*el-Ahlâk ve's-siyer*, s. 59; ayrıca bk. s. 17). Sabırla ilgisi bulunan diğer bir kavram rızâdır. Gazzâlî'ye göre meşakkatlere tahammülün farklı dereceleri vardır. Katlanmanın zor olduğu başlangıç derecesine tesabbur, katlanmanın kolaylaştığı orta derecesine sabır, nef-sânî arzuların tam olarak baskı altına alındığı en yüksek derecesine rızâ denir. Sabırın fazilet bakımından en alt derecesi, içinde bulunduğu güç durumdan memnun olmasa da şikâyet etmemek, bundan daha faziletlisi içinde bulunduğu duruma razı olmak, ondan da faziletlisi belâya şükretmektir (*İhyâ'*, IV, 68-69, 141).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 823-824; *Kâmus Tercümesi*, II, 458-459; *Müsned*, II, 232, 234, 283, 289; V, 231, 235; Buhârî, "Şavm", 2; Müslim, "Şıyâm", 164, 165; İbn Mâce, "Şıyâm", 44; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 420; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'uḳalâ' ve nüzhetü'l-fuḳalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 157-161; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 446; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1398, s. 106; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 17, 26-27, 59, 86-87; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 439, 453-462; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (trc. İsmâ'îl Abdülhâdî Kındil), Beyrut 1980, I, 235; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerf'a ilâ mekârimî's-şerf'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 326-327; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 176; IV, 60-80, 127-141; İbn Kayyim el-Cevziyye, *'Uddetü's-şâbirîn ve zaḥîretü's-şâkirîn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 12-13, 15-16, 30-31, 110; Ch. Pellat, *Risâle fi'l-ḥilm 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1973, s. 16, 129.

MUSTAFA ÇAĞRICI

SÂBÎ, Ebû İshak

(أبو إسحاق الصابي)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm
b. Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî
(ö. 384/994)

Sâbî inancına mensup
kâtip, risâle yazarı, şair ve tarihçi.

5 Ramazan 313 (24 Kasım 925) tarihinde Bağdat'ta doğdu. Ailesi aslen Harranlı olup babası başarılı bir tabipti. Tıp, matematik, geometri ve astronomiyle uğraşan ailenin diğer fertleri gibi İbrâhîm de başlangıçta tabip olmak üzere yetiştirildi ve Bağdat Hastahanesi'nde tabiplik yaptı (Yâkût, II, 55). Tıbbın yanında özellikle geometri ve astronomide geniş bilgi sahibi olmasına rağmen daha sonra edebiyata yöneldi. Okuduğu kitaplar sayesinde dili kullanma becerisini geliştirdi. Büveyhî Hükümdarı Muizzüddeve'nin veziri Mühellebî tarafından divan kâtipliğine getirildi ve ardından başkâtipliğe yükseltildi. Muizzüddeve'nin oğlu İzzüddeve Bahtiyâr döneminde de makamını korudu. Ancak Bahtiyâr ile Adudüddeve arasındaki taht mücadelesi sırasında yazışmaları kaleme alan başkâtip olması Sâbî'nin hayatını olumsuz yönde etkiledi. Adudüddeve, yazışmalarda Bahtiyâr'ı öven ve kendisini ondan daha aşağı seviyede gösteren ifadeler kullanması sebebiyle Sâbî'ye kin bağlamıştı. Adudüddeve, 367'de (978) Bahtiyâr'ın mağlûp edilerek öldürülmesinden sonra Bağdat'ı ele geçirince Sâbî'yi hapsedti ve fillerin ayakları altına atılarak öldürülmesine karar verdi. Ancak bazı kişilerin ricası üzerine bu kararından vazgeçti ve Büveyhî hânedanının tarihini yazmasını emretti. Sâbî, Adudüddeve'nin "tâcül-mille" olan yeni lakabına nisbetle *Kitâbü't-Tâcî* adını verdiği eserini yazmaya başladı. Yazılan bölümleri Adudüddeve bizzat okuyor, bazı eklem ve çıkarmalar yapılmasını istiyordu. Cemalezzıvelevvel 371'de (Kasım 981) serbest bırakılan Sâbî bundan sonraki hayatını da sıkıntılar içinde inzivâda geçirdi ve 12 Şevval 384 (19 Kasım 994) tarihinde Bağdat'ta öldü (Yâkût, II, 20). Çağdaşı İbnü'n-Nedîm, Sâbî'nin 380'den (990) önce öldüğünü kaydeder (*el-Fihrist*, s. 193).

Sâbî atalarından intikal eden inanca sınıksı bağlıydı. Hizmetinde çalıştığı devlet adamları cazip tekliflerde bulunarak onu İslâm'ı kabule teşvik etmişse de bu teklifleri geri çevirmiştir. İzzüddeve Bahtiyâr müslüman olması karşılığında ona vezirlik

teklif etmişti. Adudüddeve ilk Bağdat gezisi sırasında (364/975) Sâbî'yi İran'a davet etmiş, Sâbî bu daveti kabul ettiği halde yokluğunda aile fertlerinin müslüman olacağı endişesiyle daha sonra vazgeçmiştir. Buna rağmen Sâbî'nin ramazanda oruç tuttuğu, Kur'an-ı Kerim'i ezbere bildiği ve risâlelerini âyetlerle bezediği bilinmektedir (Ebû Mansûr es-Seâlibî, II, 242; Yâkût, II, 28). Ölümü üzerine bir mersiye söyleyen Şerif er-Radî bundan dolayı eleştirilmiştir. Radî her ne kadar mersiyeyi onun bilgisi ve erdemi için kaleme aldığını söylemişse de (*a.g.e.*, II, 26; İbn Hallikân, I, 53) biyografi yazarları bu durumu hilâfette gözü olması sebebiyle en büyük destekçisinin Sâbî olmasına bağlamaktadır (mersiyenin metni için bk. Şerif er-Radî, I, 38; Ebû Mansûr es-Seâlibî, II, 307-311). Sâbî, Şerif er-Radî ve Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd gibi dönemin ünlü edip ve şairleriyle dostluk kurmuştur. Sâhib b. Abbâd ona ilgi göstermiş, özellikle son yıllarında sıkıntı içindeyken maddî yardımında bulunmuştur.

Sâhib b. Abbâd tarafından Arap edebiyatının en büyük dört risâle yazarından biri olarak kabul edilen (Ebû Mansûr es-Seâlibî, II, 246; Yâkût, II, 51) ve Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd mektebinin önde gelen temsilcisi olan Sâbî'nin risâleleri edebî olduğu kadar tarih açısından da büyük değer taşır. Sâbî şair olarak da ünlüdür. Dönemin Muizzüddeve, İzzüddeve, Adudüddeve, Mühellebî, Sâhib b. Abbâd gibi hükümdar ve vezirleri için söylediği methiyelerin yanı sıra "ihvâniyyât" da şiirleri arasında önemli bir yer tutar. Adudüddeve zamanında hapiste kalması, daha önce Mühellebî'nin Amman seferindeyken ölümünün ardından tutuklanan adamları arasında bulunması (Ebû Mansûr es-Seâlibî, II, 244) Sâbî'nin merhamet dileme (isti'tâf) türünde pek çok şiir yazmasına yol açmıştır; ayrıca gazelde de başarılı örnekler vermiştir.

Eserleri. 1. *Kitâbü Devleti Benî Büveyh ve aḥbârî'd-Deylem ve 'btidâ'i emrihim*. *Kitâbü't-Tâcî* olarak bilinen eserin sadece yirmi iki varaklık bir bölümü zamanımıza ulaşmış olup Muhammed Hüseyin ez-Zübeydî tarafından *el-Müntezâ' min Kitâbi't-Tâcî li-Ebî İshâk es-Sâbî* adıyla yayımlanmıştır (Bağdat 1397/1977). Muhammed Sâbir Han, San'a'daki Müttevekkiliyye Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshaya dayanarak eseri *el-Müntezâ' mine'l-cüz'i'l-evvel min Kitâbi't-Tâcî* ismiyle neşretmiştir (Karaçi 1415/1995). Eser üzerinde aynı nâşir ("A Manuscript of an Epi-

tome of al-Şâbi's *K. al-Tâgî*", *Arabica*, XII [Leiden 1965], s. 27-44; "Studies in the *K. al-Tâgî* Epitome of al-Şâbi", *a.g.e.*, XVII [1970], s. 151-160; XVIII [1971], s. 194-201; "The Contents of the *K. al-Tâgî*: Manuscript of aş-Şâbi", *Islamic Studies*, VIII/3 [İslâmâbâd 1969], s. 247-252; W. Madelung ("Further Notes on al-Şâbi's *K. al-Tâgî*", *a.g.e.*, IX/1 [İslâmâbâd 1970], s. 81-88; "Abû İshâk al-Şâbi on the Alids of Tabaristan and Gilân", *Journal of Near Eastern Studies*, XXVI [Chicago 1967], s. 17-57) ve Abdurrahman b. Hüseyin el-Azzâvî (bk. bibl.) inceleme ve değerlendirme yazıları yazmıştır. Kitabın bazı kısımlarının İbn Mis-keveyh'in *Tecâribü'l-ümem'i* ve Utbî'nin *Târîhu'l-Yemenî'si* ile Seâlibî'nin *Yetîmetü'd-dehr'i*nin içinde yer aldığı iddia edilmiş de (Margoliouth, s. 134) bunun gerçeği yansıtmadığı belirtilmiştir. 2. *Resâ'ilü's-Şâbi*?. Yaklaşık 1000 varak hacmindeki risâleler koleksiyonu konularına göre mürâselât, muâtebât, şefâât, ukûd, tekâlif gibi bölümlere ayrılmıştır. Eserden bazı seçmelerin yazma nüshaları kütüphanelerde *el-Muhtâr (ât) min Resâ'ilü's-Şâbi*? adıyla kayıtlıdır (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 317, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 901; Râgıb Paşa Ktp., nr. 1521; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1603; TSMK, Revan Köşkü, nr. 159). Risâlelerin bir kısmını Emîr Şekîb Arslan *el-Muhtâr min Resâ'ilü's-Şâbi*? adıyla yayımlamış (Beabda 1316/1898), bir kısmının ilmi neşrini Muhammed Yûnus Abdülâl Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktora tezi olarak gerçekleştirmiş (1397/1977), Muhammed Mahmûd es-Sa'dâvî de *Ebû İshâk es-Şâbi*? ve *resâ'ilüh* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1955, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi). Emîr Şekîb Arslan neşrinde yer alan risâlelerin çoğu İzzüddeve, Adudüddeve, Muizzüddeve, Tâi-Lillâh, Mutî-Lillâh adına yazılan resmî mektuplardan oluşmaktadır. M. Sharon, bir risâlesini "Une épître d'al-Şâbi sur les genres littéraires" adıyla yayımlamıştır (*Studies in Islamic History and Civilisation*, Jerusalem 1986, s. 473-505). Ziyâd ez-Zu'bî de bir başka risâlesini *Risâletü's-Şâbi*? fi'l-farâk beyne'l-müteressil ve's-şâ'ir ismiyle neşretmiştir (*Mecelletü Ebhâşî'l-Yermük*, XI/1 [Yermük 1993], s. 129-135). J. L. Berggren, Sâbi'nin Ebû Sehl el-Kühî ile matematik ve geometri üzerine mektuplaşmalarını "The Correspondence of Abû Sahl el-Kühî and Abû İshâk al-Şâbi" adlı makalesinde incelemiştir (*Mecelletü Târîhi'l-ulûmî'l-'Arabîyye*, VII/1-2 [Halep 1983], s. 39-124). *Risâle fi istihrâcî misâ-*

hati'l-kıta'î'l-mükâfi adlı bir risâlesi de Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ayasofya, nr. 4832/25, vr. 77-79). 3. *Kitâbü Mürâseleti's-Şerîf er-Rađî*. Muhammed Yûsuf Necm tarafından *Resâ'ilü's-Şâbi*? ve's-Şerîf er-Rađî adıyla yayımlanmıştır (Küveyt 1381/1961). Abdüssabûr Seyyid Gandûr, *eş-Şerîf er-Rađî ve Ebû İshâk es-Şâbi*? *Şadâkatühümâ ve terâsülühümâ* adıyla bir eser kaleme almıştır (Kahire 1986). 4. *Münşe'atü's-Şâbi*?. Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de 454 sayfa tutarında bir nüshasının bulunduğu kaydedilmektedir (C. Zeydân, II, 583). Sâbi'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Dîvânü's-Şâbi*?, *Kitâbü Ahbârî ehlihi ve veledi ibnihi* (ebhi), *Kitâbü İhtiyârî şî'ri'l-Mühellebî* (İbnü'l-Nedîm, s. 194; Yâkût, II, 94). Van Damme, "Les sources écrites concernant l'oeuvre d'as-Sâbi" adıyla bir makale yazmıştır (*Actes du premier congrès*, Algiers 1974, s. 175-181).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâbi, *el-Muhtâr min Resâ'ilü's-Şâbi*? (nşr. Şekîb Arslan), Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-hadîse), nesreden giriş, s. 9-16; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 193-194; Şerîf er-Rađî, *Dîvân*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), I, 38; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1375/1956, II, 242-312; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, II, 20-94; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ*, s. 54-55; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 52-53; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 158-163; Zekî Mübârek, *en-Nesrû'l-fennî fi'l-karnî'r-râbi'*, Beyrut 1352/1934, I, 260-267; D. S. Margoliouth, *Lectures on Arabic Historians*, Delhi 1977, s. 134; Reşîd Yûsuf Atâullah, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabîyye* (nşr. Ali Necîb Atavî), Beyrut 1405/1985, I, 316-319; Brockmann, *GAL* (Ar.), II, 119-121; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 582-584; Abdülkâdir Hasan Emin, "Ebû İshâk es-Şâbi", sîreten ve fennen", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb (Câmi'atü Bağdâd)*, sy. 18 (1974), Bağdad 1975, s. 7-27; Abdurrahman b. Hüseyin el-Azzâvî, "Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl es-Şâbi" mü'errihan", *el-Mu'errihu'l-'Arabî*, sy. 24, Bağdad 1984, s. 177-198; F. Krenkow, "Sâbi", *IA*, X, 6-8; F. C. de Blois, "Sâbi", *El*? (Ing.), VIII, 674.

RAHMÎ ER

SÂBÎ, Hilâl b. Muhassin (هلال بن المحسن الصابي)

Ebû'l-Hasen (Hüseyin) Hilâl b. el-Muhassin b. İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbi el-Harrânî (ö. 448/1056)

Büveyhîler dönemi tarihçisi.

15 Şevval 359'da (21 Ağustos 970) Bağdat'ta doğdu. Harranlı Sâbîler'in Beni Zehrûn koluna mensup bir ailenin çocuğudur. Bu aileden tıp, astronomi, matematik, edebiyat ve tarih alanlarında önemli şahsiyet-

ler yetişmiştir. Dedesi Ebû İshak es-Sâbi edebiyatçı, kâtip, şair ve tarihçi; dayısı Sâbit b. Sinân tarihçi, hekim ve matematikçi idi. Ebû Ali el-Fârisî, Ali b. İsâ er-Rummânî ve Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Harrâz gibi âlimlerden ders alan Hilâl es-Sâbi, Bağdat'ta Dîvân-ı İnşâ reisliği yapan dedesi Ebû İshak es-Sâbi'nin yanında yetişti. Büveyhî Hükümdarı Samsâmüddevele döneminden itibaren daha küçük yaşta divanda dedesinin yanında çalışmaya başladı. Bahâüddevele'nin hükümdarlığı döneminde Vezir Fahrülmülk Ebû Gâlib Muhammed tarafından Dîvân-ı İnşâ'nın başına getirildi. Vezirin 407 (1016-17) yılında Sultânüddevele tarafından öldürülmesine kadar onun himayesinde müreffeh bir hayat sürdü. Fahrülmülk kendisine 30.000 dinarlık bir servet bıraktı.

Sâbi ailesinden İslâm'ı kabul etmiş ilk kişi olan Hilâl b. Muhassin'den nakledildiğine göre 399'da (1008-1009) rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in daveti üzerine müslüman olmuş, fakat Müslümanlığını bir süre gizlemiş, 403 (1012) yılında Resûl-i Ekrem'i üçüncü defa rüyasında görünce onun isteğiyle müslüman olduğunu açıklamıştır (İbnü'l-Cevzî, VIII, 177-179). Vezir Fahrülmülk, İslâmiyet'i kabul ettiği için kendisine kıymetli elbise ve 200 dinar gönderdi. Ancak o, Müslümanlığı için dünyevî bir karşılık beklemediğini söyleyerek bunları reddetti. Yaşadığı döneme dair bilgi ve gözlemlerini kaydeden dikkatli bir tarihçi, Arap dili ve edebiyatında mâhir, belâgat sahibi ve usta bir kâtip olan Hilâl b. Muhassin 17 Ramazan 448'de (28 Kasım 1056) vefat etti. Hatîb el-Bağdâdî kendisinden hadis yazdığını ve onun sadûk bir râvî olduğunu kaydeder (*Târîhu Bağdâd*, XIV, 76). Sâbi, Şii âlimi Şerîf el-Murtazâ ile yakın dostluk kurmuş, onun vefatından sonra bir mersiye yazmıştır. Bağdatlı hristiyan hekim İbn Butlân ile de dost olmuş, İbn Butlân, Bağdat-Kahire seyahatine dair izlenimlerini onun isteğiyle kaleme alarak kendisine göndermiştir. Tarihçi ve edebiyatçı Garsünî'ne, Hilâl es-Sâbi'nin oğludur.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Vüzerâ*? (*Ahbârü'l-vüzerâ*?, *Tuhtetü'l-ümera*? fi târîhi'l-vüzerâ?). Abbâsî vezirlerinden İbnü'l-Furât el-Âkûlî ve İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ başta olmak üzere Ebû Ali Muhammed b. Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân, Hâmid b. Abbas ve İbn Mukle gibi vezirlerden bahseden eser, Cehşiyârî ve Ebû Bekir es-Sûlî'nin aynı konudaki kitaplarının bir devamı olarak telif edilmiştir. Kitapta Mu'tazîd-Billâh, Muktefi-Billâh ve Muktedir-Billâh yanında dö-